

Мамич Мирослава Володимирівна

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики, доктор філологічних наук, доцент*

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПОЛІСЕМІЧНОГО ТЕРМІНА (НА МАТЕРІАЛІ ЮРИДИЧНИХ СЛОВНИКІВ)

Семантична структура полісемічного терміна – це своєрідна мікросистема зі спеціальними зв'язками між окремими лексико-семантичними варіантами (далі ЛСВ), зафіксованими у термінологічних словниках різних галузей наук. У тлумачних же словниках досить повно засвідчується лексичне значення слова в цілому, тобто наводиться значеннєва структура кожної мовної одиниці з її семантичними зв'язками між окремими ЛСВ. У термінологічних словниках певних галузей головним завданням є найточніше окреслити основні риси саме наукового поняття, дати йому дефініцію, тому там частіше зустрічається одне термінологічне значення.

Традиційною є думка, що в термінологічних системах, на відміну від загальноновживаної лексики, вважається небажаною багатозначність, оскільки полісемічні відношення ускладнюють процес розуміння наукового тексту, викликають труднощі при ідентифікації понять, - власне, у межах систематизованої і впорядкованої терміносистеми термін не повинен бути багатозначним [4, с.183]. Між термінами і їх дефініціями має бути досить чітке співвідношення: кожен термін має називати окреме поняття, кожному спеціальному поняттю має відповідати окремий термін. Випадки невідповідності цьому закону часто призводять до недоліків термінології, хоч і не всі дослідники з цим погоджуються (багатозначність розглядається як природний вияв законів лексики рідної мови) [7, с.67].

Полісемічні відношення в сучасній українській термінології розглядалися, зокрема, у працях З. Куньч, Н. Ляшук, А. Д'якова, Т. Кияк, З. Куделько, С.

Гриньова та ін. Надається певна увага і власне юридичній термінології у працях Н. Артикуци, С. Кравченка, А. Корж, О. Константинової та ін..

Мета нашої статті – розгляд певних юридичних термінів, зафіксованих у різних типах словників, що вступають у різноманітні лексико-семантичні відношення; спостереження за подвійною природою терміна (як елемента системи лексики і як системи наукових понять; терміна-слова і терміна-словосполучення; термінів різних галузей права).

Слід підкреслити, що у словниках юридичної термінології можна простежити і наявність термінів-словосполучень, утворених за рахунок полісемії. Існує істотна взаємозалежність між зовнішньою структурою наукового терміна (планом вираження) і його семантичною структурою (планом змісту): багатозначність переважає серед термінів-слів, утворені ж від такого терміна словосполучення конкретизуються, таким чином перетворюючись в однозначні. Наприклад, термін *докази* у «Словнику термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України» (упорядники: О.В. Богачова, К.С. Винокуров) має різне значення у словосполученнях *докази письмові* (документи і матеріали); *докази речові* (предмети) [8, с.110]; а у словнику термінів і понять «Юрислінгвістика» (укладачі: Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю. Сизонов та інші) має аж вісім значень, що уточнюються у словосполученнях *докази судові* (фактичні дані), *докази речові* (предмети), *докази непрямі* (з яких можна зробити бажаний висновок), *докази особисті* (джерелом яких є люди), *докази первісні* (отримані з першоджерела), *докази письмові* (документи й матеріали), *докази похідні*, або *непрямі* (отримані не очевидцем або зі вторинного документа), *докази прямі* (з яких можна зробити однозначний висновок) [11, с. 43 – 44]. Збільшення кількості компонентів структурного складу термінів перешкоджає полісемії, оскільки кожен новий член термінологічного словосполучення конкретизує, уточнює, обмежує значення.

Відомо, що ті ж самі феномени зовнішньої дійсності у побутовій мові і в термінах науки можуть отримувати різні форми позначення (напр. *аналог* – об’єкт того ж призначення; схожий, відповідний; *аналог* – в лінгвістичній експертизі *мовний аналог*, представлений у вигляді фонової (вже відомої) інформації) [11, с.19]. Спостерігаємо також прояви паронімії термінів різних наук: *стаття* – мовний жанр (журналістикознавство); *стаття* – одна із складових частин цілісного правового документа (правознавство) [11, с.127]; *договір* – жанр ділового документа (документознавство); *договір* – домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків (правознавство) [11, с. 41].

Крім того, слово-термін часто набуває багатозначності в різних галузях права: *держава* – універсальна політична форма організації правління; *держава* – територіальна одиниця населення; *держава* – суб’єкт міжнародного публічного права.

Саме через таку багатозначність нерідко термінологічні позначення не мають точної семантики. Це одна з проблем дослідження термінологічних одиниць взагалі і юридичної термінології зокрема. Терміни-полісеми не можуть бути адекватно зрозумілими без урахування їх відношень з іншими одиницями тексту.

Основними ознаками терміна є, серед інших, “...тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля, тобто термінології певної галузі, ...точність семантики” [10, с.629]. Таким чином, з одного боку, одиниця плану вираження повинна називати одне чітко окреслене поняття певної галузі знання, а з другого полісемія визнана мовознавцями як явище, що природно існує в термінології [6, с.4]. Дослідження цих закономірностей в українській термінології є ще досить невирішеною частиною вивчення термінології загалом і має велике значення для виявлення законів семантичного розвитку

термінології, для подальшого упорядкування та стандартизації цього шару української спеціальної лексики.

Полісемічним вважається термін, який позначає два (або більше) наукових поняття в системі понять однієї спеціальної галузі. У будь-якому разі зміст вторинного знака завжди вмотивований переосмисленням, основою даної вмотивованості є подібність зовнішніх представлень об'єкту номінації [5] (напр. *кодекс* – старовинний рукопис в оправі // сукупність законів у якійсь галузі права; *конституція* – будова організму // основний закон держави). Вторинні номінації саме і притаманні термінологічним назвам, як ті, що виникли асоціативно від загальноновживаних слів.

Подвійна природа терміна обумовлена тим, що він одночасно виступає елементом системи лексики і системи наукових понять, належить до певної термінології та не може бути правильно зрозумілим без урахування його відношень з іншими терміноодинацями. У структурно-субстанційному плані термін є звичайною мовною одиницею, а в функціональному – терміном [2, с. 9].

Загальноновизнано, що наявність полісемії в термінології є недоліком останньої і що багатозначність і полісемічність термінів можна певною мірою усунути із сучасних терміносистем шляхом нормалізаторської роботи – обмеження зайвих, необґрунтованих випадків слововживання.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. Бусел Т.В. – К., Ірпінь: ВТФ Перун, - 2001. – 1440 с.
2. Гринёв С.В. Принципы теории терминографии //Теория и практика научно-технической лексикографии: Сб. статей. – М.: Рус. яз., - 1988, с.5-11.
3. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Вид. дім КМ Akademia, - 2000, - 218 с.

4. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів // За ред. Єрмоленко С.Я. – К.: Либідь, - 2001, - 224с.
5. Корнодудова Н.М. До питання вторинної номінації в морській термінології // Записки з загальної лінгвістики. Вип.4, - Одеса: Латстар, - 2002, - с.134-140.
6. Михайлова Т.В. Багатозначність українських науково-технічних термінів та її репрезентація в лексикографії // Вісник ХНУ, - 2001, - № 520, - с.134 – 139.
7. Пророченко О.П., Тимофеева А.И. Факторы, обуславливающие явление синонимии в терминосистеме современного немецкого языка // Отраслевая терминология и её экстралингвистическая обусловленность: Межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж: Изд. Воронеж. ун-та, 1980, - С.67-74.
8. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України // Упорядники: Богачова О.В., Винокуров К.С. та ін. – К.: Оріони, 1999. – 502с.
10. Українська мова: Енциклопедія // Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. - К.: Укр. енцикл., - 2000, - 752 с.
11. Юрислінгвістика: словник термінів і понять / укладачі : Л.І.Шевченко, Д.В.Дергач, Д.Ю. Сизонов, І.В. Шматко / За ред. д-р філол. наук, проф. Л.І.Шевченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2015. – 348 с.